

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Harmångers kyrka ligger i centrala Harmånger med modern bebyggelse direkt norr och väster om kyrkan. Åt söder och öster sträcker sig kyrkogården. Ett gravkapell finns i anslutning till kyrkan och en ekonomibyggnad med personalutrymmen är placerad vid kulturmiljöns östra gräns. Den höga kyrkan och kastalen, från tidig medeltid, är väl synliga i området och från E4:an.

Harmångers kyrka med kastalen i förgrunden. Foto: Anna-Karin Martinsson, Länsmuseet Gävleborg 2003

2.2 Kyrkan

Harmångers kyrka fick sin nuvarande utformning vid en genomgripande renovering under åren 1887-88 efter ritningar av Magnus Iseus och under ledning av C. A. Ekholm. Den murade kyrkan byggdes redan under 11- eller 1200-talen som en salkyrka. Efter 1880-talets ombyggnad har kyrkan en korsformad plan, med tresidigt avslutat korparti i öster. På övriga gavlar finns entréer. Sakristian, som härrör från år 1776, är utbyggd mellan den norra och östra korsarmen. Fasaderna är täckta av ljusgul spritputs och taket klätt med falsad gråmålad plåt. En takryttare med klotförsedda frontoner, dekorativa utkastare, krabbor och korsblomma kröner byggnaden. På taknocken är sirliga kors placerade åt samtliga väderstreck. Enligt uppgift finns endast en bjälke och en takbräda bevarade av den medeltida takkonstruktionen. De smäckra fönsterbågarna av gjutjärn är spetsbågiga och brunmålade. Fönsteromfattningarna är släta och avslutas upptill med en spetsbåge av tegel. På gavlarna finns ytterligare dekorativa inslag av tegel.

Interiört omdanades kyrkorummet helt på 1880-talet med undantag av att några inventarier behölls från den äldre kyrkan. Tegelvalven i den medeltida kyrkan bevarades och kopierades i de nybyggda korsarmarna. Bänkar i nygotisk stil, ommålade i mörkt gråblått, är placerade i långhuset och korsarmarna. Närmast koret har bänkarna flyttats från att ha stått i öst-västlig riktning till att vara riktade mot koret. Trägolvet är lackerat och täckt av en blågrön heltäckningsmatta i mitt- och sidogångarna. På den lilla läktaren i väster är troligen originalgolvet med fernissad yta bevarat från 1880-talet. Läktarorgeln har en nygotisk utformning, liksom läktaren i sig. Även portarnas omfattningar har en utpräglad nygotisk utformning.

Interiören åt väster. Foto: Anna-Karin Martinsson, Länsmuseet Gävleborg 2003

Interiören är enkel till sin karaktär och endast utsmyckad med lampetter, ett votivskepp och en målning föreställande Kristus. Utmärkande är dock predikstolen från 1600-talets andra hälft och dopfunten från år 1684. Det tresidigt avslutade koret är försedd med glasmålningar och en målad stjärnhimmel i takvalvet. I övrigt har interiören en enkel färgsättning i vitt med en utmålade bröstning i grått. I koret är bröstningen och pelarna målade i en brunlila kulör. Den nuvarande färgsättningen tillkom troligtvis vid en restaurering 1971-72 men redan 1923 övermålades den nygotiska färgsättningen och schablonmålningen. Senast år 1996 genomgick interiören en översyn då även bänkvärme installerades och kapphängare tillkom i den norra korsarmen och vid huvudentrén.

2.3 Kastalen

Tornet till Harmångers kyrka är en kastal som troligtvis byggdes under tidig medeltid. Denna typ av anläggning ska ha uppförts som försvarsverk eller till förvaring. När kastalen i Harmånger övergick till att bli klocktorn är okänt.

Kastalen har en sockel av murad natursten med synliga fogar och spritputs på fasaderna. Dörröppningen och luckorna är spetsbågiga. Kastalen kröns av ett högt spetsigt torn klätt med falsad gråmålad plåt som är dekorerat med fialer. Både fialerna och tornspiran avslutas med dekorativa spiror. Kastalen fick sin nuvarande utformning med strävpelare och andra arkitektoniska detaljer i gotisk stil vid ombyggnaden år 1888 efter ritningar av Magnus Iseus.

2.4 Gravkapellet

Gravkapellet är placerat sydväst om kyrkan och kastalen i utkanten av kyrkogården. Väster och norr om gravkapellet är markytan asfalterad. Kapellet är uppfört år 1940 som bårhus och ombyggt under 1980-talets mitt. Byggnaden är enkel till sin arkitektur och täcks av spritputs. Sockeln är gråmålad, sadeltaket täcks av gråmålad bandplåt och den kraftiga takfoten i trä är brunmålad. Den enda utsmyckningen utgörs av ett runt fönster insatt i det norra gavelröstet.

En del av kyrkogården öster om kyrkan. Foto: Anna-Karin Martinsson, Länsmuseet Gävleborg 2003

2.5 Kyrkogården

En lönnallé leder fram till kyrkogårdens entré i väster. Där står grindstolpar av sten, som kröns av urnor. Grindarna är avhängda. Några enstaka gravar finns på kyrkans norra sida där också syrener är planterade. Kyrkogården, som sträcker sig öster och söder om kyrkan, är gräsbevuxen och omramas av en caraganahäck. Längs den östra gränsen är björkar planterade och på den norra sidan finns björkar längs häckplanteringen, likaså i den sydvästra delen av kyrkogården. En tät allé av lönnar och lindar sträcker sig fram till kyrkans kor från kyrkogårdens entré i öster. Gångarna är asfalterade på hela kyrkogården. De äldre delarna norr och öster om kyrkan uppvisar en mängd äldre gravar med varierad utformning. Där finns gjutjärnskors, träkors, stenramar och två gravhällar som flyttats ut från

kyrkan. Ytterligare några gravhällar från 1600-talet finns uppställda mot gravkapellet. Utmärkande är bl.a. gravvårdar efter disponenter från Strömsbruk.

År 1964 byggdes kyrkogården ut i sydostlig riktning. Denna del har måbär planterade mellan de raka kvarteren. Längs med den utbyggda delen finns nyplanterade björkar och lindar. Väster om 1960-talets utbyggnad förstörades kyrkogården med ett stort område år 1988 där marken är gräsbevuxen och svängda asfalterade gångar leder genom det parkliknande området. Denna del, där många olika träddarter såsom gran, björk och pil finns representerade, avslutas med ett dike i söder. Närmast den äldre delen av kyrkogården finns sedan 1988 en minneslund markerad med träkors, ankare och en stensatt damm. Väster om minneslundan är låga sandstensmurar med planteringar på anlagda i öst-västlig riktning som avgränsning mellan gravkvarteren.

*Exempel på en av flera påkostade gravar på kyrkogården. I bakgrunden lönn- och lindallén.
Foto: Anna-Karin Martinsson, Läns museet Gävleborg 2003*

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Harmångers kyrka omdanades helt på 1880-talet och har sin prägel av nygotikens stilideal med branta takfall, spetsbågiga fönster och dörrar, tegelblinderingar och dekorativ utsmyckning. Likaså har kastalen sin karaktär från samma tid med strävpelare och nygotiskt formspråk. Kastalen är, trots ombyggnaden, helt unik i sitt slag eftersom det är den enda bevarade fristående kastalen i länet. Endast ytterligare en fristående kastal från samma tidsperiod finns bevarad i Norrland och utöver det finns ett fåtal bevarade i övriga landet. Kastalens ålder, som antagits till 1100-talet eller tidigt 1200-tal, gör den till en av de äldsta bevarade byggnaderna i länet.

Den konsekvent genomförda nygotiken är ensam i sitt slag bland länets kyrkobyggnader. Kyrkorummet förändrades också till stora delar i slutet av 1800-talet men något av den äldre karaktären finns kvar med långhuset och

takvalven. Invändigt har man dock försökt måla bort mycket av nygotiken, t.ex. försvann schablonmålningarna redan på 1920-talet. Då målades också inventariernas bruna kulör med förgyllda detaljer över i en grå nyans. Detta gör att rummet ger ett något splittrat intryck samtidigt som det är sparsmakat och prydligt.

Gravkapellet är enkelt till sin karaktär och smälter väl in i kyrkomiljön. Kyrkogården uppvisar många välbevarade äldre gravvårdar och fina trädplanteringar. Kyrkogården ger ett homogent intryck med undantag för den senast tillkomna delen som har parkkaraktär.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrka och kyrkomiljö:

- kastalen med sitt medeltida ursprung är den enda fristående bevarade kastalen i länet och en av få i hela landet,
- kyrkans och kastalens intakta exteriörer från år 1888,
- interiörens valv
- fasta och lösa inventarier från dels 1880-talet och dels 1600-talet,
- gravkapellets miljöskapande värde,
- kyrkogårdens trädplanteringar, stenmurar och äldre gravvårdar.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

- Berthelson, Bertil: "Kyrkor och kastaler i Hälsingland och Jämtland under medeltiden". *Norrlands försvar*. Årsskrift 1942. Stockholm 1942
- Faxeholm och nordsvensk medeltid*. Red. Mats Mogren. Gävle 1991
- Hallström, Gustaf: "Medeltida försvarsverk i Norrland". *Norrlands försvar*. Årsskrift 1931. Stockholm 1931
- Johansen, Birgitta mfl: *Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*. Stockholm 1993
- Lundberg, Erik: *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400*. Stockholm 1940
- Länsmuseet Gävleborg: Ärendearkivet
- Länsstyrelsen Gävleborg: Ärendearkivet
- Lönnberg, Roland, Hånick, muntliga uppgifter
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Malmö 1963
- Nisbeth, Åke och Telhammer, Ingrid: *Harmångers kyrka och småkyrkan i Strömsbruk*. Uppsala 1991
- Olsson, Anna: *Harmångers kyrka. Renovering av yttertak*. Länsmuseet Gävleborg 1999
- Riksantikvarieämbetet: Byggnadsregistret
- Riksantikvarieämbetet: *Takmaterial på kyrkobyggnader. Inventering 1978-88*

Inventeringsdatum: 2003-06-30

Inventerare: Anna Lindgren och Anna-Karin Martinsson

Ansvar kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Anna Lindgren

Rapportsammanställning: Anna Lindgren